ئەدەبی منداڵان.. نووسینی: رێزا شوان

سەرەڕای ئەو ماوە زۆرەی کە بەسەر سەرهەڵدانی ئەدەبی منداڵاندا تێپەڕیوە، لە راستیدا تا ئەمڕۆش دەقێکی یەکگرتووی چەسپاو، بۆ پێناسەکردنی چەمکی ئەدەبی منداڵان نییە. بەڵام خاڵی هاوبەش و را و هاوبۆچوونی نزیک لە یەکتریەوە، لە پێناسەکردنی ئەدەبی منداڵان هەیە. وەکو:
ئەدەبی منداڵان جۆرێکە لە جورەکانی هونەری ئەدەبی. زانیارییە و هونەریشە. تایبەتە بە منداڵانی قۆناغی پێش قوتابخانەی بنەڕەتی تا قۆناغی مێردمنداڵی و باڵقبوون. هەموو ئەو بابەتە نووسراو و زارەکییانەش دەگرێتەوە، کە بۆ منداڵانیان نووسیون و دەنووسن یا گێڕاویانەتەوە و بۆیان دەگێڕنەوە، کە بە تایبەتی بۆ منداڵان نووسراون یا وتراون، لەگەڵ وێنەی روونکردنەوەدا، منداڵان دەیانخوێننەوە، وەک: پەخشةان، چیرۆک، هۆنراوە، رۆمان، شانۆ، ئۆپێرێت، هەروەها پەرتووکی چاپکراو و گۆڤاری تایبەت بە منداڵان. کە لەپاڵ فێرکردن و سوودبەخشین، چێژ و شادی و خۆشیش بە منداڵان دەبەخشن.
پێموایە باشترین پێناسە بۆ چەمکی ئەدەبی منداڵان، پێناسەکەی (ماریا نیکۆڵا) یە کە دەڵێت:" ئەدەبی منداڵان، ئەو ئەدەبەیە کە لە لایەن کەسانی شارەزای جیهانی منداڵانەوە نووسراوە و بەرهەمهێنراوە و بڵاوکراوەتەوە. کە خوێنەری سەرکییەکەی منداڵانن"
ئەدەبی منداڵان، بە واتا گشتییەکەی، ئەو بەرهەمە هزرییانەیە لە هەموو بوارەکانی زانستیدا، کە لە پەرتووکی چاپکراودا ئاراستەی منداڵانی دەکەن.
ئەدەبی منداڵان وەک چەمکە تایبەتییەکەی، گوزارشتی جوان و وتەی شیرین و ئاسان دەگەیەن، کە خۆشی دەخاتە دەروونی منداڵان و زەردەخەنە دەخاتە سەر لێوەکانیان و گەشی دەختە روویان و گەشبینی و هیوا و بڕوا و متمانەبەخۆبوونیان پێدەبەخشێت. ئەدەب بۆ منداڵان خۆراکێکی رۆحییە، کە هۆش و خەیاڵی منداڵان پێویستیان پێی هەیە، زاخاوی بیر و هۆشیان دەدات و زەین روون و رۆشنبیر و زۆرزانیان دەکات.
لە بارەی بەها و گرنگی ئەدەبی منداڵان، شاعیری ناسراوی بولگاری

(ران بوسلیک) دەڵێت:"ئەدەب بۆ منداڵان، وەک شیری دایک و هەوای پاک وایە، کە پێویستە هەبن"
دکتۆر (ناسرەدین ئەلئەسەدی) یش دەڵێت:"ئەدەبی منداڵان بە بیر، وەک ڤیتامینەکان وایە.. کە هۆش و ئەندێشە پێویستیان بە جۆرەکانی هەیە. هەر جۆرەکیش لایەک لە بیر و هەست و لایەنە ئەندێشەییەکان مەست دەکات".
(دۆن موراییە) ش دەڵێت:"ئەدەبی منداڵان، کاریگەرییەکی گرنگ و بایەخێکی جیاوازی لە ژیانی ئەمڕۆ و داهاتوودا هەیە".
یەکەم شت کە لەبەرچاوبگیرێت، ئەوەیە کە نووسین بۆ منداڵان، جۆرێکە لە جۆرەکانی پەروەردەی منداڵان. کە کارتێکردنێکی کاریگەری لەسەر منداڵان هەیە. نووسەرانی منداڵان بە پلەی یەکەم پەروەردەکارن. ئەدەبی منداڵان بە رادەیەکی زۆر بەشداری و هاوکاری لە هێنانەدی گەلێ ئامانج دەکات، کە پەیوەندیان بە فێرکردن و پەروەردەی منداڵانەوە هەیە. لە گەلێ بواردا، بە سووک و ئاسانی گەلي شارەزایی فەربوونیشیان پێدەبەخشێت. چونکە ئەدەبی منداڵان سەرچاوەیەکی گرنگە لە سەرچاوەکانی زانستی.
هەروەها سامانی زمانی منداڵان، لە وشە و رستەی تازە دەوڵەمەنتر دەکات.
بێگومان هەر هونەرێکیش، دەستوور و شێواز و تایبەتمەندی هونەریی خۆی هەیە.
ئەدەبی منداڵان خۆی لە خۆیدا ئامانج نییە. بەڵکو هۆیەکە بۆ هێنانەدی ئامانج.
هەر نووسەرێکی ئەدەبی منداڵانیش، پێش دەستپێکردن بە نووسین، ئامانجەکانی نووسینەکانی و هۆیەکانی گەیشتن بە ئامانجەکانی، لە خەیاڵ و هزریدا تاوتوێ و گەڵاڵە و دیاری دەکات.
پێویستە نووسەرانی بواری ئەدەبی منداڵان بە نووسینەکانیان، وا لە منداڵان بکەن کە خەون بە هەموو شتێکەوە ببینن. نووسەرانی ئەدەبی منداڵان، ئەوەش بزانن کە چۆن رۆح و گیان دەخەنە بەر پیتەکان و وشەکانی نووسینەکانیان. هەر وەک ئەوەی جەستەیەکی زیندووبن و منداڵان هەستیان پێ بکەن و بیان بینن و گوێیان لێیان بێ و دەستەکانیان بۆیان درێژبکەن.
زۆر کەس وا هەست دەکەن کە نووسین بۆ منداڵان، کارێکی ئاسانە. بەڵام لە راستیدا وانییە و زۆر لە نووسین بۆ گەورەکان گرانترە. بە هۆی ئەو مەرجە پەروەردەیی و رۆشنبیری و هونەری و تەکنیکیانەی کە پێویستە نووسەرانی ئەدەبی

منداڵان پێیانەوە پابەندبن. چونکە نووسەرانی ئەدەبی منداڵان، بە کەمێکێک وشەی کەم و ساکار، بە زمانێکی شیرین و ئاسان و ڕەوان و گونجاو، بە منداڵان دەنووسن.
ڕۆمانووسی ئینگلیزی (جوان ئایکن) لە پەرتووکی (ڕێگای نووسین بۆ منداڵان) دەڵێت:"نووسین بۆ منداڵان، لەوانەیە بەو ئاسانییە نەبێت کە بیری لێدەکەنەوە"
نووسەرانی ئەدەبی منداڵان، پێویستە پەروەردەکار و مامۆستا و دەروونناسی منداڵان و هونەرمەندبن. شارەزای قۆناغەکانی گەشەکردنی منداڵان و پێویستییەکانی هەریەکە لە قۆناغەکانی منداڵی بن. شارەزای تواناکانی فێربوون و وەرگرتن و بەکردنی خەیاڵی منداڵان بن، لە هەر قۆناغێکدا. کەواتا دیمۆگرافیای قۆناغەکانی منداڵی، لە کاتی نووسین بۆ منداڵان پێویستییەکی سەرەکیی نووسەرانی بواری ئەدەبی منداڵانە. چونکە هەر قۆناغێک لە قۆناغەکانی منداڵی، تایبەتمەندی خۆی هەیە، لە رووی درکردن و زمان و سۆزداری و خەیاڵەوە. هەر قۆناغێکیش جۆرەکانی ئەدەبی گونجاویان هەیە.
دەشتوانن بە خەیاڵە هەموو شتێک بۆ منداڵان دروست بکەن. هەر نووسەرێکیش منداڵی خۆی لەناخی دایە. پێویستە قۆناغەکانی منداڵی خۆیان بهێننە بەرچاویان.
(چیخۆف) دەڵێت:"پیربووم، بەڵام هەشتا بە دوای جۆلانەیەکی منداڵدا دەگەڕێم"
ئەو پێوەرانەی کە پێویستن لە ئەدەبی منداڵاندا هەبن، بە پێی نووسەرەکان و بوارەکانی ئەدەبی منداڵان و گونجاو لەگەڵ پێوەرەکانی پەروەردەیی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و فەلسەفی دا، کە بەپێی ئەو بابەت و پەرتووکانەش کە بەپێی قۆناغەکانی تەمەنی منداڵی ئاراستەیان کراون و دەکرێن پێوەرەکان فرە جۆرن.
نووسەرانی سەرکەوتوو کە بۆ منداڵان دەنووسن، دەبێت ئاگاداری پێوەرەکانی نووسین بۆ منداڵان بن. گەرچی هەر نووسەرێک شێواز و ستایلی نووسینی خۆی هەیە، بەڵام هەموو نووسەرانی ئەدەبی هاوئامانجن لە فێرکردن و پەروەردەکردن و ئاراستەکردنی راست و دروستی منداڵان.
ئەو نووسەرەی بە دڵسۆزی و راستی و پەرۆشەوە ئەویندار بواری ئەدەبی منداڵان و جیهانی منداڵان نەبێت. باشتر وایە خۆی نەخەڵەتێنێ و روو لەم بوارە نەکات.
لە ئەمڕۆدا، بایەخدان بە منداڵان و بە ئەدەبی منداڵان و بە ڕۆشنبیریکردنیان و بە دابینکردنی هۆیەکانی گەشەکردنی بیر و هۆش و زەین و بەهرە و ئارەزووەکانیان و بە خۆشی و شادیان و

بە ئامادەکردنیان بە داهاتوویەکی گەشتر. بوونە بە پێوەری ڕادەی شارستانی و پێشکەوتن و پێگەی گەلانی جیهان دیاری دەکەن. چونکە منداڵانی ئەمڕۆ هیوا و داهاتووی هەر گەلێکن.

لەم سەردەمە جەنجاڵەی کە تێیدا دەژین. کە سەردەمی کێبەرکێی پێشکەوتن و شۆڕشی تەکنەلۆژیایە. پڕە لە گۆڕانکاری خێرا و لە داهێنانی شتی سەیر و سەمەرە. زۆر پێویستە کە بە باشی منداڵەکانمان بۆ ئەم گۆڕانکاری و پێشکەوتنانە ئامادەبکەین. تا بتوانن لەگەڵ تەکنەلۆژیای تازە و لەگەڵ گۆڕانکارییەکاندا هەڵبکەن. ئەدەبی منداڵان کە کۆڵەکەیەکی سەرەکییە لە بنیاتنانی کەسایەتی دروستی منداڵان و لە هاندانیان بۆ داهێنان و پێشکەوتن. دەتوانێت ڕۆڵێکی بەرچاو و کاریگەری هەبێ، لە ڕاهێنان و ئامادەکردنی منداڵان، بۆ دەربردن لەگەڵ گۆڕانکارییەکانی ئەمڕۆ و داهاتوودا.

لە ئەمڕۆدا پێگەی منداڵان لە کۆمەڵگادا گۆڕاوە، لەم ساڵانەی دواییدا، قسەکردن لەسەر ئەدەبی منداڵان و گرنگییەکانی ئەدەب بۆ منداڵان، دایکان و باوکان مامۆستاکان و نووسەران و دەروونناسانی منداڵان و پەروەردەکاران و بیرمەندان و توێژەرانی بواری گەشەکردنی منداڵان و بە دەیان گروپ و کۆمەڵە و دامەزراوەیان لە جیهاندا سەرقاڵکردوون. ساڵ لە دوای ساڵیش بایەخێکی زیاتر بە ئەدەبی منداڵان دەدرێت. چونکە باشترین بوارە بۆ گۆڕانکاری و بۆ هێنانەدی داهاتوویەکی شیاوتر و گەشتر. تا زیاتر منداڵەکانتان هەوادار و هۆگری خوێندنەوەی ژانرەکانی ئەدەبی منداڵان بکەن، تا زیاتر ئاشنا و هاوڕێتی پەرتووک و گۆڤارەکانی تایبەت بە منداڵانیان بکەن. زیاتر لە هێنانەدی داهاتوویەکی باشتر و گەشتر دڵنیادەبن.

لە کۆندا، ئەدەبی منداڵان بریتیبوو لە چیرۆک و لە نەزیلە و هەقایەتی ئەفسانەیی و گۆرانی و هۆنراوەی فۆلکلۆری و لایلایەی دایکان. کە بۆ فێرکردن و خۆشی منداڵان بەکاردەهێنران. بابەتەکان شێوەیەکی فێرکاری و ڕەوشتی و ئایینیان لەخۆگرتبوون. گەواهی ئەم ڕاستییەش لە ئەدەبی کوردیدا (نۆبەهارا بچووکان) ی (ئەحمەدی خانی: ١٦٥٠- ١٧٠٧ز) و (ئەحمەدی) ی (شێخ مارفی نۆدێی: ١٧٥٣- ١٨٣٨ز) یە. کە دوو فەرهەنگۆکن (عەرەبی ـ کوردی) بۆ منداڵانی کوردمان دایاناون، بۆ ئەوەی فێری زمانی عەرەبی ببن. چونکە لەو سەردەمەدا زمانی عەرەبی زمانی ئایین بووە.

میژووی سەرهەڵدانی ئەدەبی تایبەت بە منداڵان و بڵاوکردنەوەی بە شێوەیەکی فراوان وەکو ئەدەبێکی جیاواز لە ئەدەبی گەورەکان، بە سەدەی حەڤدەم دەگەڕێتەوە، کە بە یەکەمین جار لە فەرەنسادا سەری هەڵدا و دوایش لە ئینگلتەرادا.
پەرتووکە بەراییەکان بە منداڵان، بە زۆری فێرکاری و ئاینی بوون و هونەری نەبوون.

لە کۆتایی سەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەمدا، پێشکەوتنێکی گەورە لە ئەدەبی منداڵاندا ڕوویدا. بە سەردەمی زێڕینی ئەدەبی منداڵان ناوبراوە. چونکە لەو سەردەمەدا چەندین پەرتووکی کلاسیکی منداڵان چاپکران و بڵاوکرانەوە. چەندین پەرتووکی وێنەداری ڕەنگاوڕەنگی تازەش لە بواری ژانرەکانی ئەدەبی منداڵاندا، چیرۆک، هۆنراوە، پەخشان، شانۆ، چاپکران و بڵاوکرانەوە. گۆڤاری مانگانەی ڕەنگاوڕەنگی تایبەت بە منداڵان بڵاوبوونەوە. لە رووی چەندەتی و چۆنییەتییەوە پێشکەوتنێکی گەورە لە ئەدەبی منداڵاندا هاتە دی. وشە و وێنە و ڕەنگ ئاوێتە بوون و جوانییەکی تەواویان بە پەرتووکەکانی ژانرەکانی ئەدەبی منداڵان بەشیون.
لە راستیشدا ئاسان نییە، کە لە پێش داهێنانی چاپخانە و چاپکردنی پەرتووک، بتوانین دوای ساغکردنەوەی ڕەسەنایەتی ئەدەبی منداڵان بکەوین.
ترسناکترین رووبەڕووبوونەوە لەم سەردەمە نوێیەدا.
رووبەڕووبوونەوەی سیاسییە. کە لە دیاردەکانی ئەوەیە، کە هەندێ لە گەلانی تووشبوو بە ڤایرۆسی ڕەگەزپەرستی و خۆ بەزیاتر زانین، خەیاڵە لە پڕوپووچییە مێژووییەکانیان دەکەنەوە، لە خۆباییبوونە و بە هێزیانەوە دەنازن، سەرەکێشی و دوژمنکاری لە دژی گەلانی ماف زەوتکراو و نیشتمان داگیرکراو دەکەن. بۆیە گرنگترین ئەرکی کۆمەڵگاکان و گەلانی هۆشیار، پەروەردەکردنی منداڵانن بە بەهاکانی خۆشەویستی و مرۆڤایەتی هاومافی و یەکسانی و دوورکەوتنەوە لە توندوتیژی و دوژمنایەتی و ستەملێکردن و نکۆڵیکردن لە بوونی گەلانی تر. دوور لە خۆباییبوون و خۆپەرستی و ڕەگەزپەرستی و توندڕەوی.
لە ئەمڕۆدا منداڵانێکی زۆر، لە زۆر شوێنی جیهاندا، لە ئەنجامی ململانێی سیاسی و شەڕ و ئاژاوە و داگیرکردن و ناسەقامگیری و جیاوازیکردنی نەتەوەیی و ڕەگەزی دا، رووبەڕووی پیسترین جۆرەکانی توندوتیژی و چەوسانەوە و ترس و برسێتی

بوونە. چۆن ئەدەبی منداڵانی ئەمڕۆ مامەڵە لەگەڵ ئەم دۆخ و بابەتانەدا بکات؟ ئایە لەسەرەتی کە باسیان لێبکات؟ بەڵێ پێویستە ئەدەبی منداڵان، بە شێواز و ڕێگای ناڕاستەوخۆ، ناڕاشکاوی و نازەقی، خۆی لەم ململانێ سیاسی و لەم شەڕانە هەڵبقورتێنێت. بەڵام بە شێوەیەکی جوانی ئەدەبییانە لە میانی چیرۆک و هۆنراوە و شانۆدا باسیان لێبکات.

لە کۆتاییدا، حەزدەکەم ئەوە بڵێم کە تا ئێستا چەند نووسینێکی ترم دەربارەی ئەدەبی منداڵان و ژانرەکانی نووسیوە و بڵاوم کردوونەتەوە. لە پەرتووکێکی چاپکراویشدا، کە لە ساڵی (٢٠١٥) دا، بە ناونیشانی (چاوپێخشانێک بە مێژووی ئەدەبی منداڵان) کە کومەڵەی رووناکبیری و کۆمەڵایەتی کەرکووک چاپیان کرد و بڵاویان کردەوە. بە کورتی باسم لە ئەدەبی منداڵان و لە ژانرەکانی و لە سەرهەڵدانی لە جیهان و لە کوردستان دا کردووە. باسیشم لە میدیا و لە راگەیاندنەکانی منداڵان و لە گرنگییەکانی ئەدەبی منداڵان، بە منداڵان کردووە.

چەند جارێکیش پێشنیاری ئەوەم کردووە، کە پێویستە ژانرەکانی ئەدەبی منداڵان، بخرێنە پرۆگرامەکانی پەرتووکەکانی خوێندنەوەی کوردی لە قۆناغەکانی بنەڕەتی و ئامادەیی و زانکۆ ـ کۆلێژی زمانی کوردی و بەشی پەروەردە. هانی خوێندکارانی خوێندنی باڵا بدەن کە ماستەر و دکتۆرا لە ئەدەبی منداڵاندا وەربگرن. شانازییە بۆ ئەو خوێندکارەی دەستپێشخەری بکات و خۆی شیرین بکات و ئەم مژدەیە رابگەیەنێت. وەک یەکەم نووسەر، کە تێزی بڕوانامەکەی لەسەر ئەدەبی منداڵانی کورد وەربگرێت. شایەنی ئەوە دەبێت کە لە لاپەڕە زێرینەکانی مێژووی گەلەکەماندا بە شانازی و رێزەوە ناوی تۆماربکرێت. هیوادارم کە ئەم خۆزگە و هیواخوازییەمان بەم زووانە بێتەدی.

رێزا شوان

سوید: ٢٠٢١